

‘नासो’ कथामा सामाजिकता

ईश्वरा पोडेल

उपप्राध्यापक

नेपाली विभाग, भोजपुर.ब.क्याम्पस, त्रि. वि., नेपाल

सारसङ्क्षेप

प्रस्तुत आलेख ‘नासो’ कथामा रहेको समाज विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ । सामाजिक दृष्टिबाट साहित्यिक कृतिको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्ने पद्धतिलाई समाजपरक समालोचना भनिन्छ । यसमा साहित्यको अध्ययन गर्ने मुख्य आधार समाजलाई मानिन्छ र लेखक बाँचेको समाजका सामाजिक अवयवहरूका आधारमा यसमा साहित्यको चिरफार गरिन्छ । यस आलेखमा नेपाली कथा-परम्परामा आधुनिकताको सुत्रपात गर्ने ‘नासो’ कथामा रहेका समाजमा जीवनयापन गरेका पात्रहरूको सामाजिक संरचना अनुसारका अवस्थाको चित्रण र चिरफार गरिएको छ । यहाँ विषय परिचय र सैद्धान्तिक आधार प्रस्तुत गरी टेनको समाजपरक मान्यताभित्रका मूलतः जाति, पर्यावरण र क्षणका मान्यताका आधारमा ‘नासो’ कथालाई हेरिएको छ । यसका अलावा युगभित्र धर्म, संस्कृति, लिङ्ग र वर्गलाई यहाँ पृथक उपशीर्षकमा अध्ययन-विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ। साहित्यको समाजपरक चिन्तनको मतहरूका आधारमा ‘नासो’ कथाको मौलिक विश्लेषण गरिएको यो आलेख सामाजिकताका आधारभूमिमा रही साहित्यिक कृतिको अध्ययनमा सीमित छ । ‘नासो’ कथामा प्रजातिगत दृष्टिमा ब्राह्मण जातिको समग्र संस्कार र परम्परालाई स्पष्टसँग देखाइएको र मूलतः ब्राह्मण समाजमा व्याप्त पुरातन मान्यता र त्यसैले निर्माण गरेको चलन-प्रचलनमा आधारित रहेको समाज चित्रित रहेको तथा चेतनाका हिसावले वर्गविभाजित यस समाजमा नारीहरूको चेतनाको स्तर र उनीहरूप्रतिको सामाजिक दृष्टिकोण एकदमै दयनीय रहेको पाइएको छ । तत्कालीन राणा शासनकालीन परिवेशको परिचित्रण रहेको कथामा राणाहरूको बोलवालामा नेपाली जनताले भोग्नुपरेको पीडादायक अवस्था चित्रित छ । समग्र समाज चित्रणका हिसाबमा हेर्दा ‘नासो’ कथा सबल रहेको तर समाज परिवर्तनको दिशामा भने लेखकीय दृष्टिचेत पुरातन रहेको स्पष्ट बुझिन्छ । समग्रमा हेर्दा समाजका विविध पक्षहरूको यथास्थिति चित्रणमा कथा सबल रहेको पाइएको छ ।

मुख्य शब्द/शब्दावली : आधुनिक, किनारीकृत, प्रजाति, परिवेश, युग, धर्म, संस्कृति, वर्ग आदि ।

१.१ विषय परिचय

गुरुप्रसाद मैनाली (१९५७-२०२८) प्रथम आधुनिक नेपाली कथाकार हुन् । उनीद्वारा लिखित ‘नासो’ कथा १९९२ को शारदामा प्रकाशित भएको कथा हो । यही कथाको प्रकाशनबाट आधुनिक नेपाली कथाको आरम्भ भएको हो । कथाकार मैनालीले तत्कालीन नेपाली समाजको वास्तविक र वस्तुगत यथार्थको चित्रण गर्ने परम्पराको थालनी र विकास गरेका छन् । उनले नासोलगायतका जम्मा ११ कथाहरू नेपाली साहित्यलाई प्रदान गरेका छन् र तिनै कथाका माध्यमले उनको कथाकारिता पर्गेल्ने गरिन्छ । नैतिक मूल्य र मान्यताका आडमा रही समाजको चित्रण गर्ने र आदर्श विचार वा पात्रविशेषको पक्षपोषण गर्ने मैनाली आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथाकार हुन् । मैनालीको ‘नासो’कथाभित्र नेपाली समाजको पारिवारिक वृत्तभित्र रहेका वास्तविक घटनाहरूको चित्रण गरिएको छ । नेपाली समाजभित्र रहेका तत्कालीन व्यवस्था-प्रचलनलाई नै ‘नासो’ कथाले स्पष्ट रूपमा देखाएको छ । साहित्यिक कृतिको समाजपरक विश्लेषण

गर्ने पद्धतिविशेषका सैद्धान्तिक आधारमा रही नेपाली समाजभित्र तत्कालीन अवस्थामा रहेका वर्ग, जाति, धर्म, लिङ्ग, संस्कृति, मूल्य मान्यताहरू के कस्ता छन् भन्ने कुराको पहिचान र प्रस्तुति यस लेखको मूल अभीष्ट रहेको छ ।

१.२ सैद्धान्तिक परिचय

समाजपरक समालोचना अङ्ग्रेजी भाषाको **socialist criticism** को नेपाली रूपान्तर हो । यसको आशय साहित्यको समाजपरक अध्ययन भन्ने हुन्छ । “सामाजिक दृष्टिबाट साहित्यिक कृति तथा कृतिकारको अध्ययन, विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन गर्ने पद्धतिलाई समाजपरक समालोचना प्रणाली भनिन्छ । यो समालोचना समाजसापेक्ष हुन्छ र यसको अध्ययनको केन्द्रबिन्दु सामाजिकता हुन्छ”(शर्मा र लुइटेल्, २०७२, पृ.१२६)। यो पुरातन सामन्तवादी चिन्तनको विपरीत आएको परिवर्तनमुखी यथार्थवादी साहित्य चिन्तन हो ।

यो समालोचना मार्क्सवादी चिन्तनसँग आधारित रहेको छ । यो समालोचना पद्धतिअन्तर्गत साहित्यिक कृतिको अध्ययन र समाजको विश्लेषण गरिन्छ । यसको मूल आधार समाज हो । यस समालोचनाको सुरुवात अठारौँ शताब्दीबाट भएको हो । यस पद्धतिको सुरुवात एडमन्ड विल्सनले गरेका हुन् । इटालेली विधिशास्त्री गियाम्बार्दिस्टा विकोले **the new science (1725)** नामक ग्रन्थ लेखेपछि यो समाजपरक समालोचनाको विकास भएको हो । विकोले सामाजिक सन्दर्भबाट होमरका महाकाव्यको विश्लेषण गरी ग्रिसेली समाजको चित्रण गरेपछि यस पद्धतिको सुरुवात भएको हो । सामाजिक दृष्टिबाट कृतिको अध्ययन विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्ने यो पद्धति मार्क्सवादी र गैह्रमार्क्सवादी धारका रूपमा विकसित र विस्तारित रहेको छ ।

साहित्यलाई समाजको दर्पणको रूपमा हिप्पोलाइट एडल्फ टेनले व्याख्या गरेका हुन् । उनको अध्ययनले समाजको प्रजाति, क्षण, परिवेश, लिङ्ग, धर्म, वर्ग, संस्कृति, सामाजिक मूल्यमान्यता आदिको चर्चा गर्छ । जर्मन समालोचक हेर्डरले ग्रीसेली र शेक्सपियरेली नाटकको अध्ययनका क्रममा युगका युगीन स्पन्दनहरू लेखकको चेतनामा प्रवाहित हुने साथै जाति आनुवंशिक गुण र युगको स्पन्दनले लेखको व्यक्ति चेतना प्रवाहित हुने निचोड निकालेपछि (आचार्य, २०६२, पृ. ४५) यसैको आधारभूमिमा टेनले **जाति**, पर्यावरण र क्षणको मान्यता प्रतिपादन गरेका हुन् । साहित्य एक वा अर्को प्रकारले जीवनकै अभिव्यक्ति हो भने जीवन व्यक्तिगत भएर पनि सामाजिक भोगाइ हो । यही जीवन भोगाइबाट लेखकको चेतना निर्मित हुन्छ । साहित्य त्यही व्यक्ति चैतन्यको अभिव्यक्ति हो(त्रिपाठी, २०४९, पृ.१६५)।

टेनले साहित्यिक कृतिलाई व्यक्ति चैतन्य तथा मनोविज्ञानको अभिव्यक्ति मान्दै यसलाई प्रकारान्तरले पर्यावरण र युगको अभिव्यक्ति मानेका छन् । यसमा व्यक्ति बाँचेको युगको अभिव्यक्ति र व्यक्ति आफू सम्बद्ध रहेका जातिको अभिव्यक्ति अन्तर्भूत रहेको हुन्छ । टेनले यसलाई **जाति, पर्यावरण र क्षण** भन्ने पदावलीमा सूत्रबद्ध गरी प्रस्तुत गरेका छन्(शर्मा र लुइटेल्, २०७२, पृ.१२८)। साहित्यिक कृतिको वास्तविक मूल्य निर्णय गर्दा साहित्यकार बाँचेको अन्तर्बाह्य परिवेशको मूल्याङ्कनको ख्याल गर्नुपर्ने र साहित्यकार वा लेखकलाई समाजको सदस्यविशेष मानेर उसको रचना वा कृतिलाई समाजको गतिविधि र मान्यताहरूको उपज मान्ने या समालोचना प्रणाली तुलनात्मक रूपमा यथार्थ मानिन्छ । यसरी साहित्यिक कृतिको समाजसापेक्ष मूल्यनिर्धारण गर्ने यो अध्ययन पद्धति निरन्तर रूपमा विकसित र साहित्यचिन्तकका बीचमा लोकप्रिय पनि बनेको छ । समाजपरक समालोचनाका क्षेत्रमा प्रचलित टेनद्वारा प्रतिपादितको **जाति, पर्यावरण र क्षण**को यहाँ सङ्क्षेपमा चर्चा गरिएको छ ।

१.२.१ जाति

टेनको समाजपरक मान्यताको पहिलो आधार बनेको प्रजातिगत अवधारणा हो । समाजमा भएका जातिगत पहिचानको छाप समाजका सबै मानिसमा पर्छ । खास मानव जातिका खास जीवनको आदर्श र जातीय-सांस्कृतिक

मूल्यहरू रहेका हुन्छन्। “यस्ता जातिगत विशेषताहरू त्यस जातिका सबै साहित्यकारमा घटी वा बढी मात्रामा पाइन्छ। यसले गर्दा एक जातिको साहित्य अर्को जातिको साहित्यभन्दा भिन्न खालको हुन्छ” (शर्मा र लुइटेल्, २०७२, पृ.१२९)। टेनका अनुसार मान्छेको जातिगत रूपमा विविधता रहेको हुनाले प्रत्येक मानिसमा उसका जातिगत विशेषता हुन्छन्। ऊ जहाँ गएपनि आफूले बाल्यकालमा सिकेका जीवन जिउने संस्कारहरू उसको आदर्शका रूपमा रहन्छन् र तिनै कुराको साहित्यमा प्रतिबिम्बन भएको हुन्छ (जैन, १९९२, पृ.२२)।

१.२.२ पर्यावरण/युग

पर्यावरण भनेको कुनै पनि मानिस बाँचेको बाहिरी भौतिक तथा समग्र वातावरण हो। “साहित्यकार जुन युगमा बाँचेको हुन्छ, त्यस युगको आफ्नै सामाजिक समस्या, सांस्कृतिक मान्यता एवम् विश्वास हुन्छ। यिनै समस्या, मान्यता तथा विश्वासलाई समग्र रूपमा पर्यावरण भनिन्छ” (शर्मा र लुइटेल्, २०७२, पृ.१२९)। टेनले साहित्यकारको व्यक्तिगत स्वाभाव निर्माणदेखि लिएर उसको विचार निर्माणका लागि समेत ऊ बाँचेको समाजको भौतिक तथा सामाजिक परिवेशको अहम् भूमिका हुने भएको हुनाले यसलाई साहित्यको विश्लेषणका लागि एक आधार बनाएका छन्। कुनै मानिसको आनीबानी तथा चिन्तनको आधारशीला र पर्यावरणबीचका कार्यकारण सम्बन्ध रहेको हुन्छ। साहित्यकार बाँचेको समाजको प्राकृतिक तथा सामाजिक प्रभावसाहित्यमा पनि पर्ने भएकोले साहित्यको समाजशास्त्रीय अध्ययनमा परिवेशलाई पनि मुख्य आधारका रूपमा ग्रहण गरिएको छ (क्षितिज, २०७१, पृ.५५)। किनकी साहित्यिक कृतिभित्रको पर्यावरण कृतिको समाजसापेक्ष अध्ययन गर्ने महत्वपूर्ण कसी बन्न सक्छ।

१.२.३ क्षण

साहित्यकारका जीवनमा विभिन्न समयमा यस्ता विशेष क्षणहरू आउँछन्, जतिखेर ऊ साहित्यिक रचनाका लागि उद्वेलित र प्रेरित हुन्छ। टेनले यस्तो विशिष्ट क्षणलाई प्रेरक क्षण भनेका छन् (शर्मा र लुइटेल्, २०७२, पृ.१२९)। क्षणलाई टेनले साहित्य विश्लेषणको महत्वपूर्ण आधार मानेका छन्। साहित्यिक कृतिमा साहित्यकारले भोगेको क्षण विशेषको प्रतिच्छायाँ रहने भएको हुनाले त्यसको मूल्याङ्कन नगरी साहित्यको समग्र मूल्यको बारेमा यसै हो भन्न सकिन्न। किनकी साहित्यकारले तत् क्षणमा आएको समाजको प्रधान विचारलाई समातेर साहित्यको सिर्जना गरेको हुन्छ। पाण्डेय (२००६, पृ.१२५)ले एउटा युगको संवाहकका रूपमा रहेको मुख्य विचारले सिङ्गो समाजलाई मार्गनिर्देशन गरेको हुने र समयको क्रमसँगै सो विचार गौण रूपमा रहेर अर्को विचारको उदय हुने र समाजको विकाससँगै क्षण परिवर्तन हुने भएकाले साहित्यको विश्लेषणमा टेनले क्षणको महत्वलाई प्राथमिकता दिएको बताएका छन्।

१.३ ‘नासो’ कथाको समाज विश्लेषण

‘नासो’ कथा गुरुप्रसाद मैनालीले लेखेको सामाजिक कथा हो। नेपाली समाजको तत्कालीन अवस्थाको दुरुस्त चित्र उतारिएको यस कथाले नेपालीहरूका पुरातन मान्यता र यिनले ल्याएको समस्याहरूको तटस्थ चित्रण भएको छ। यहाँ टेनको समाजशास्त्रीय मान्यताका आधारमा ‘नासो’ कथाको अध्ययन गरिएको छ।

१.३.१ ‘नासो’ कथामा प्रयुक्त प्रजाति

‘नासो’ कथाभित्र ब्राह्मण जातिको वर्णन गरिएको छ। यहाँ ब्राह्मण जातिले पढ्ने वेदका ऋचाहरू पढ्दै देवीरमणको विवाहको प्रसङ्ग उल्लेख छ। नेपालको तत्कालीन समाजमा वेदका ऋचाहरू पढ्ने ब्राह्मण हुने र ब्राह्मण समाजमा वैवाहिक सम्बन्ध गाँस्न बौद्धिक मन्त्रहरू वाचन गर्दै अग्नी साक्षी राखी महिला र पुरुषको दाम्पत्य जीवनको सुरुवात गर्ने परम्परालाई ‘नासो’ कथाले स्पष्ट पारेको छ। यसका साथै ब्राह्मण समाजमा सन्तानविना स्वर्गको बाटो

छेकिने विश्वास व्याप्त रहेको कुराको पुष्टिका लागि तलको साक्ष्य प्रस्तुत गरिएको छ :-

साक्ष्य - १

ब्राह्मणहरू ऋचा पढेर अग्नीमा आहुती दिइरहेका थिए । प्रारब्धले यो उमेरमा उसलाई फेरी दुलाहा बनायो...म के गरुं, मलाई के को दोष ? सन्तानिविना स्वर्गको बाटो छेकिन्छ भन्ने हिन्दू धर्म नै जानोस्। (मैनाली, २०७३, पृ. २)।

'नासो'कथाभित्र ब्राह्मणजातिको वैवाहिक संस्कार र परम्परालाई स्पष्टसँग खुलाइएको र तत्कालीन समयमा मागी विवाह गर्ने र केटी पक्षका आँगनमा यज्ञ गरेर, कन्यादान दिएर अन्माउने र दुलही डोलीमा बोक्ने ब्राह्मण जातिको तत्कालीन परम्परालाई 'नासो' कथाले देखाएको छ । यस कुराको प्रमाणका लागि तलको साक्ष्यप्रस्तुत गरिएको छ :

साक्ष्य - २

दुलही अन्माउने बेलामा कन्या पक्षका मानिसले रुँदै दुलहीलाई डोलीमा हालिदिए । दुलही पनि डोलीभित्र रुन लागिन्(ऐ., पृ. २)।

नेपालमा तत्कालीन समयमा ब्राह्मण जातिमा बरियाँतीहरू लिएर आएका दुलहालाई विधिवत् रूपमा कन्यादान गरेर छोरी दिने चालचलन, रीतिरिवाज ब्राह्मण जातिमा छ । संसारका प्रत्येक जातिको आफ्नै सांस्कृतिक र ऐतिहासिक परम्परा हुन्छ, आफ्नै कलागत मूल्य हुन्छ, र आफ्नै जीवनको आदर्श हुन्छ(शर्मा र लुइटेल्, २०७२, पृ.१२८)। यस कथाभित्र ब्राह्मण जातिकोआदर्शको अभिव्यक्ति प्रकटीकृत भएको छ ।

यसका अलावा यहाँ नेपाली महाजातिको चालचलन तथा परम्परा पनि चित्रण गरेको छ । नेपाली महाजातिभित्र भिन्न भिन्न प्रजातिका कथाहरू पनि सहन सक्छन् । एकातिर तत्कालीन समयमा धर्मकर्म गर्न तीर्थ जानेपरम्पराको परिचर्चा छ भने अर्कोतिर कृषि पेसामा निर्भर रहेका आम नेपालीहरूको समग्र चालचलनलाई पनि देखाइएको छ । यहाँ जातिगत रूपमा हिन्दू धर्म र तदनुसारका परम्पराको उल्लेख भएको छ ।

साक्ष्य - ३

"माघको महिना थियो । किसानहरू बालीनाली थन्क्याई तीर्थ जाने फिक्रीमा थिए । देवीरमणलाई पनि तीर्थ जाने इच्छा भयो"(ऐ., पृ. ५)।

साक्ष्य - ४

"पशुपतिनाथका मन्दिर वरिपरि तिल राख्ने ठाउँ थिएन । 'सद्वीउ' छर्ने यात्रुहरूको छिचोली नसक्नु घुइँचो थियो"(ऐ., पृ. ७)।

यहाँ कृषिपरम्परामा निर्भर नेपालीको धर्मकर्म गर्ने समय वा यामको चित्रण र अर्कोतिर नेपालमा रहेको हिन्दूहरूको आस्थाको केन्द्र पशुपतिनाथमा रहेको मानिसहरूको भीडको उल्लेख छ ।

१.३.२ 'नासो' कथामा प्रयुक्त पर्यावरण

'नासो' कथाभित्रको कथ्य देवीरमणको परिवारबाट सुरु भई पशुपतिनाथ काठमाडौँसम्म पुगेको छ । यो कथाको भौगोलिक वा भौतिक परिवेश हो भने समयका रूपमा खासगरी देवीरमणका सन्तान नभएको कारण लक्ष्मीसँग विवाहको प्रसङ्गदेखि शुभद्वाले घर छोडेर जानु र पछि फेरि शुभद्रा घर फर्केर आउनु र आफ्नो छोरालाई नासोको रूपमा शुभद्रालाई दिएर लक्ष्मीले संसार छोड्नेसम्मका परिघटना कथामा रहेको पाइन्छ भने प्रासङ्गिक रूपमा बाह्र वर्षको उमेरदेखि शुभद्वाले देवीरमणको सेवासुश्रुवा गरेको विषय आएको छ ।

देवीरमणको विवाहको सन्दर्भमा फागुन महिना र त्यस समयमा जाडो रहेको हिउँदको समय भएको स्पष्ट हुन्छ । यस कथामा रहेको पर्यावरणगत परिस्थितिविषयक साक्ष्यहरू यसप्रकारका छन् :

साक्ष्य - १

“बरियात देवीरमणको घरनेर पुग्यो । गाउँले छिमेकीहरू चौतारौमा रमिता हेरिरहेका रहेछन्।” (ऐ., पृ. २)।

साक्ष्य - २

“माघको महिना थियो किसानहरू बालीनाली थन्क्याई तीर्थ जाने फिक्रीमा थिए” (ऐ., पृ. ५)।

साक्ष्य - ३

“तीनचार वर्षपछिको कुरा हो । एक दिन घरमा बसेर सुभद्रा छोरालाई भात खाइरहेकी थिइन् ।” (ऐ., पृ. ४)।

साक्ष्य - १ मा ग्रामीण क्षेत्रको हो भन्ने पुष्टिका लागि बेहुलीलाई डोलेले बोकेको छ, गाउँमा चौतारोको उल्लेख र गाउँलेहरू रमिता हेरिरहेको देखिन्छ र यहाँ कुनै यातायातको सुविधा भएको पाइँदैन । साक्ष्य - २ मा बालीनाली थन्क्याईसकेको हिउँदको महिनाका रूपमा समयको उल्लेख छ । साक्ष्य - ३ मा कथानकले तीनचार वर्ष पूरा गरेको स्पष्ट हुन्छ । ‘नासो’कथाभित्र विवाहमण्डप, बरियातको हुल र गाउँसमाजको चित्रण गरिएको छ ।

मानसिक छटपटीसँगै मध्यरातमा घर छोडेर हिँडेकी सुभद्राका मानसिक पीडाले र अँध्यारो कालो रात दुवैले आन्तरिक तथा बाह्य रूपमा तनावग्रस्त वातावरणको सिर्जना गरेका छन् । ‘नासो’ कथाभित्र पशुपतिनाथको सद्बीज छर्न भक्तहरूको भीडभाड रहेको देखाइएको छ । यहाँ गौरीघाट र फुपूको घरको समेत प्रसङ्ग आएको छ । यहाँ सांस्कृतिक रूपमा हिन्दू सनातन परम्परा र त्यसअनुसारका क्रियाकलापहरू देखिन्छन् । पर्यावरणमा आन्तरिक तथा बाह्य विविध पक्ष अन्तर्सम्बन्धित हुने भएकाले यहाँ विभिन्न उपशीर्षक दिएर तिनीहरूको सङ्क्षेपमा विश्लेषण गरिएको छ ।

१.३.२.(क) धर्म

‘नासो’कथाभित्र हिन्दू धर्मले दिएको आज्ञापालनका लागि देवीरमणले दोस्रो विवाह गर्न बाध्य भएका छन् । सन्तानविना स्वर्गको ढोका बन्द हुन्छ भन्ने सामाजिक मूल्यमान्यतालाई आत्मसात गर्दै देवीरमणले बाध्यात्मक परिस्थितिमा पुन विवाहित हुनु परेको तथ्यलाई तलको उदाहरणले प्रस्तुत गर्छ :

साक्ष्य - १

म के गरूँ, मलाई के दोष ? सन्तानविना स्वर्गको बाटो छेकिन्छ भन्ने हिन्दू धर्म जानोस् । भोगको लालसाले होइन, धर्मको आज्ञाले विवाह गरेको हुँ (ऐ., पृ. २)

मान्छे सामाजिक प्राणी भएकाले ऊ समाजभन्दा विपरीत भएर जीवनयापन गर्न सक्दैन । ईश्वरीय देनका कारण चलेको सृष्टि भन्ने धार्मिक मान्यता बोकेको ऊ आस्तिक पनि छ । समाजका आज्ञाकारीपात्र देवीरमण धार्मिक नियमबाट परिवन्धित छन् । उनी शारीरिक रूपमा भोगेको अभिलासा बोकेर होइन, बन्द हुन लागेको स्वर्गको ढोका खोल्नका लागि दोस्रो विवाह गर्नुपरेको देवीरमणको स्वीकारोक्ति छ । सन्तानले पितृद्वार गर्ने र पितृले मोक्षप्राप्ति गर्ने सोच र सन्तानले एक अँजुली पानी मात्रै दिए पनि बाबुआमाको सन्तोषले सास जाने विश्वास हिन्दू समाजमा रहेको छ । यहाँ यही तथ्यको पुष्टि मिल्छ :

साक्ष्य - २

जेसुकै होस्, ईश्वरले वीसासय आयु गरिदिऊन्, फलेफुलेको देख्न पाइयोस्, सन्तान भए पनि एक अँजुली पानी देला, यिनका हातकाखमा सास जाओस्, सबभन्दा ठूलो सन्तोष यही हो, नौली ! (ऐ., पृ. ४)

साक्ष्य - ३

देवीरमणका फलैँचामा बसेर यो अनुपम आनन्दपद बालक्रीडा हेरिरहेका थिए । उनलाई स्वर्गको डिलबाट पितृहरू पनि यस कुलावलम्बको बाललीला हेरिरहेका होलान् भन्ने भान भइरहेथ्यो(ऐ., पृ. ४)।

साक्ष्य - ४

“भोलि एकादशी हो ,सबेरै गण्डकी नुहाउन जान्छु”(ऐ., पृ.३)।

साक्ष्य - ५

“पशुपतिनाथका मन्दिर वरिपरि तिल राख्ने ठाउँ थिएन । ‘सद्बीउ’ छर्ने यात्रुहरूको छिचोली नसक्नु घुइँचो थियो” (ऐ., पृ. ७)।

मान्छे व्यक्तिगत रूपमा असजिला अफठ्यारा बेहोर्न तयार हुन्छ तर सामाजिक परम्पराको त्याग गर्न भने सक्दैन । सन्तानको प्राप्ति र तिनीहरू फलेको फुलेको हेर्न स्वर्गको डिलबाट समेत पितृहरू दृष्टिगोचर गरिरहेका हुन्छन् भन्ने कुरा हिन्दू धर्मोवलम्बीहरूमा विश्वास रहेको छ ।सबैभन्दा ठूलो मानवीय सन्तुष्टि सन्तानको बाललीला हेर्न पाउनु भएको कुरा र बाबुआमा लागि सन्तान महान् वरिष्ठ शक्तिका रूपमा रहेकोतथ्य यहाँ प्रस्तुत भएको छ । हिन्दू धर्मावलम्बीहरूले एकादशी तिथीलाई विशेष दिन मान्ने गरेका प्रसङ्ग र धर्ममा बालाचतुर्दशी पितृहरूका नाममा तीर्थमा गएर सद्बीउ छर्ने परम्पराको यहाँ चित्रण गरिएको छ । पृथ्वीबाट आफ्ना सन्ततिले धार्मिक स्थलमा गएर छरेको सद्बीउले स्वर्गमा पितृले भोकै बस्नु नपर्ने धार्मिक विश्वास समेत यस कथामा छ ।

१.३.२.(ख) संस्कृति

‘नासो’ कथाभित्र नेपाली संस्कृतिको पर्याप्त चर्चा गरिएको छ । आफूले चिताएको पुगोस्, आफ्नो मनोकामना पूरा होस् भनेर भगवानको पूजाआजा गर्नु दानदक्षिणा गर्नु, तीर्थव्रतगर्नु, देवीदेवतासँग भाकल गर्नु नेपाली संस्कार एवम् संस्कृतिजन्य क्रियाकलाप हुन् । भूतप्रेत, जादु टुनामुनामा विश्वास गरी लक्ष्य प्राप्तिमा लागि धामीभाँकीको बूटीजन्तर बाध्नु पनि नेपाली संस्कृतिजन्य मान्यताहरू हुन् । यसको प्रमाणका लागि साक्ष्य प्रस्तुत गरिएको छ :

साक्ष्य - १

सन्तानका आशाले सरल नारीस्वभावश धामीभाँकीका बूटीजन्तर बाँधिन्, देवीदेवताको भाकल गरिन् । तीर्थ, व्रत पूजा, पाठ पनि गरिन् (ऐ., पृ.१)।

नेपालीहरू लोकपरम्परामा विश्वास गर्छन् । उनीहरूभित्र भूत-प्रेत, जादु, टुनामुना, मन्त्र, भगवान सबै चीजहरू हुन्छन् भन्ने विश्वास लुकेको हुन्छ । लक्ष्य प्राप्तिमा केही अवरोध खडा भएमा यी चीजलाई चित्त बुझाउनुपर्छ अनि मात्र कार्य सफल हुन्छ भन्ने लोकविश्वास रहेको छ ।

तत्कालीन समयमा बालविवाह पनि संस्कृति बनेर रहेको छ । नाबालक बालिकालाई वैवाहिक कर्म चलाउँदा मात्र धर्म हुने परम्परागत संस्कृतिलाई यस कथामा स्पष्ट देखाइएको छ । तलका साक्ष्यले यस कुरालाई देखाउँछ :

साक्ष्य - २

बाह्र वर्षकी अबोध बालिकालाई ल्याएर उनी शून्य आकाशमा कल्पनातीत मनोमन्दिर निर्माण गर्न खोज्ये । सायद ब्रह्मवादीहरूत्यसैलाई आशापाश या मृगतृष्णा भन्छन् क्यारे ?(ऐ., पृ.२)।

साक्ष्य - ३

सुभद्राले बाह्र वर्षको उमेरदेखि देवीरमणको दैलो पोत्न लागिथिन् (ऐ., पृ.६)।

देवीरमणले पहिलो र दोस्रो विवाहका क्रममा सुभद्रा र पछिल्ली कान्छी पत्नी पनि बाह्र वर्षको नाबालक उमेरमा ल्याएका हुन् । छोरीलाई रजस्वलाअघि नै कन्यादान गरिदिएमा स्वर्गको ढोका खुल्दछ भन्ने अन्धविश्वासपूर्ण सांस्कृतिक मान्यता यहाँ रहेको छ ।

नेपाली समाजमा श्रीमतीले श्रीमानका गोठामा ढोग्ने, पुज्ने, मिच्ने र गोठ धोएको पानी समेत खाने संस्कृतिजन्य कुराहरू रहेका छन् । श्रीमतीले श्रीमानको मनोभावना बुझेर सेवा गर्नु धर्म मानिने नेपाली संस्कृति परम्परादेखि चलिआएको छ । उदाहरणको रूपमा तलको साक्ष्यलाई प्रस्तुत गरिएको छ :

साक्ष्य - ४

एकछिनपछि गृहकृत्य समाप्त गरेर सुभद्रा कोठामा पसिन्, देवीरमणको गोडा मिच्च लागिन् । (ऐ., पृ. ३)

स्त्री पतिपरायण हुन्, पतिको सेवा गर्नु, घरपरिवारलाई खुशीका लागि तत्पर रहनु र यसमा कुनै कमी हुन नदिनु परम्परागत नेपाली संस्कृतिजन्य कुराहरू हुन् । पुरुष असल होस् वा खराब, उसको खुशीका लागि महिलाले सदैव त्याग गर्ने परम्परा नेपाली समाजमा अद्यतन छ । वर्तमान नेपाली सन्दर्भमा पतिको सेवामा सतप्रतिशत रहनु नपर्ने संस्कृतिको विकास भएर गएको छ । तथापि यस कथामा देवीरमणको सेवामा दुवै स्त्रीहरू अत्यन्तै लिप्त भएर लागेको पाइन्छ । अतः पत्नीद्वारा पतिसेवाको तत्कालीन संस्कृति यहाँ देखिएको छ ।

१.३.२.(ग) लिङ्ग

‘नासो’ कथाभित्र तत्कालीक अवस्थाको लैङ्गिक अवस्थाको चित्रण गरिएको छ । सन्तानको अभावमा दोस्रो विवाह गरी महिलामाथि नै प्रताडित गर्ने देवीरमणले श्रीमतीलाई ज्यादा आग्रह गरेको छ । सन्तान नजन्मनुको दोषी महिलालाई मात्रै ठानेर देवीरमणले अर्को विवाह गर्ने हिम्मत गर्नु पुरुषप्रधान समाजको हावी भएकाले हो । सुभद्राको मनोविज्ञानलाई देवीरमणले वास्तवमा बुझ्न नसकेको हो । यस तथ्यको पुष्टिका लागि तलको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

साक्ष्य - ५

के सुभद्राले साँचो मनले सल्लाह दिएकी हो ? सम्मति दिँदा किन अर्कोपट्टि फर्केर हुन्छ भनेकी त ? मेरो ज्यादा आग्रह देखेर हुन्छ भनेकी त होइन ? (ऐ., पृ. २)

साक्ष्य - ६

“एक दिन बार्दलीमा बसेर एकलै रोइरहनुभएको रहेछ-‘आफूले चिनेको चौतारो पापिनीले आफैँ भत्काएर गई’ भन्नुहुन्थ्यो (ऐ., पृ. ७)।

सुभद्रा पुरुष पीडाबाट थिचिएकी महिला प्रतिनिधि पात्र हुन् । उनले श्रीमानको अधिक आग्रहलाई हुन्छ, भनिदिएकी मात्रै हुन् । दासी सेविका र दरिद्र स्त्रीले जो कि आफ्नो स्वामीमाथि आश्रित छे, पुरुषलाई देखेर एक अपरिवर्तित मुस्कान दिन र एक गुढार्थक मौन रहन सिकेकी छे । उसले आफ्ना वास्तविक भावनाहरू र व्यवहारलाई अति सावधानीले लुकाइ राख्छे (बोउभार, २०६० : ११५)। सुभद्राले आफ्ना मनभित्रका पीडा लुकाएर टाउको उतापट्टि फर्काएर हुन्छ भनी पतिलाई अर्को विवाह गर्न स्वीकृति दिएकी छे । कन्यादान दिने परिपाटीले तत्कालीन समयका महिला वर्गमाथि कति अन्याय थियो भन्ने कुराको स्पष्ट हुन्छ । तत्कालीन समयमा नारी स्वतन्त्रता र अधिकारको कुनै पर्वाह थिएन । आफ्नो स्वार्थपूर्ति र खुशीका लागि पुरुषहरूले जे निर्णय गर्थे । महिलाले पनि त्यही निर्णयमा चुपचाप रहनुपर्ने स्थितिको चित्रण यस कथाभित्र पाइएको छ । धर्म, परम्परा, रीतिरीवाज, संस्कार र संस्कृतिका नाममा सन्तान नभएका कारणले सुभद्राले पीडा भोग्नु परेको छ भने नाबालक उमेरमा अर्काको श्रीमानसँग सौताबनेर जाने लक्ष्मीले पनि सन्तोषको सास सहज रूपमा फेर्न पाएकी छैन । एउटा पुरुषको खुशीका लागि दुइटी महिलालाई शासित बनाइएको छ । यस कथाका दुवै महिला पात्रहरू निरीह र नियन्त्रित देखिएका छन् । देवीरमणले सन्तुलित रूपमा सुभद्रा र लक्ष्मीसँग व्यवहार गर्न सकेको अवस्था छैन । सुभद्रा र लक्ष्मीको भगडामा मुख बन्दगरेर बस्ने देवीरमण स्वार्थी र नीच पुरुष हो । देवीरमणले सुभद्रालाई स्वर्गकी देवीका रूपमा सम्बोधन गरेर भ्रममा पारी उसका हकअधिकार, स्वतन्त्रता र नारी अस्मिता समाप्त पारिदिएको छ । देवीरमणले सुभद्राको धैर्य, आफूप्रतिको सेवा, समर्पणलाई सम्झिए भैं गरेतापनि यो सबै पुरुषत्वको प्रदर्शन मात्र हो ।

तत्कालीन समयमा महिलाका लागि कुनै पनि विषयमा निर्णय गर्ने वर्चस्वलाई पुरुषले आफ्नै मूठीमा राखेका

छन् । यस कथाकी पात्र सुभद्रा बाध्यात्मक परिस्थितिमा उदार देखिएकी छे । पुरुषमाथि आश्रित हुनुको कारणले ऊ उसबाट पृथक् हुन्न तर अक्सर थोपरिएको आत्म बलिदानले उसलाई उदार बनाइदिन्छ । 'नासो' कथाभित्रका नारी पात्रहरूले महिलाले गर्ने आफ्नो हित र अनुकूल व्यवहार प्रदर्शन गर्न सकेका छैनन् । महिलाले आफ्नो पति र सन्तानको लागि आफ्नो सम्पूर्ण अस्तित्व गुमाउनुपर्छ भन्ने तत्कालीन सामाजिक मान्यताको भन्ने पुष्टि 'नासो' कथाभित्रकी सुभद्रा पात्रका माध्यमबाट स्पष्ट हुन्छ । उसले आफ्नो जीवनलाई अर्थहीन बनाएर घरपरिवारकै खुशीका लागि त्याग गरेकी छे । कथाभित्र नारीहरू पुरुष पात्रद्वारा हेपिएका, पेलिएका र घर छोड्नसम्म बाध्य बनाइएका छन् । पुरुषले महिलाले घर छोडेर हिड्नुपर्ने बाध्यताको फरक वातावरण सिर्जना गरेको पाइन्छ । सुभद्रालाई देवीरमणले घर छोडेर हिँडेदेखि कता गई ? के खाई ? कुनै खोजतलास गरेको स्थिति देखिएको छैन । यो सबै पुरुष अहङ्कारको कारण भएको हो । यसै पुरुषवादी चिन्तनको धरातलले उसलाई सुभद्रालाई खोज्न जानु पुरुषत्वको दाहसंस्कार गर्नु हो भनेर कुनै सोधीखोजी गर्न दिएको छैन। बरु, उल्टै आफैँले चिनेको चौतारो भत्काउने पापिनी भनेर सुभद्रालाई देवीरमणले आरोप लगाएको छ ।

१.३.२.(घ) वर्ग

'नासो' कथाभित्र सामाजिक वर्ग व्यवस्थापनको चित्रण गरिएको छ । यसभित्र एकसय चारवर्सै शासन गरेर आफ्नो वर्चस्व कायम राखेकाराणाहरूको हैकमअनुसारको वर्ग विभाजन छ । त्यसै समयमा चन्द्रशमशेरद्वारा दासजीवनबाट मुक्त भएकी नौलीको कुनै घर जग्गा र निजी निवास देखिएको छैन । आजीवन दास परम्परामा फसेकी नौली सीमान्तीय पात्रका रूपमा प्रस्तुत भएकी छे । दास जीवनबाट मुक्त भएर पनि नौली देवीरमणकै घरमा दास र नोकरका रूपमा उभ्याइएकी छे । राणा शासनले मानवीय हकअधिकारबाट शोषित पात्रका रूपमा नौलीको जीवनकथालाई यस कथाले स्पष्ट पारेको छ । राणाहरूको दबदबा र दमनले नेपाली जनताले भोग्नुपरेको पीडालाई यहाँ चित्रण गरिएको छ । समाजवादको विश्वव्यापी हास देखेपछि, शोषित उत्पीडित वर्गको पक्षमा आवाज बुलन्द गर्ने बौद्धिक विमर्शमा समेत मन्दी देखिएको बेला पुँजीवादी भने विजय उत्सव मनाउँदै थियो (श्रेष्ठ, २०६८, पृ.२२)। नेपाली समाजमा शोषित वर्गहरू पुँजीवादी र सामन्तवादी शासकका नेतृत्वमा पेलिएका, थिचिएका तथ्यहरू यस कथाकी नौली पात्रमार्फत् देखाइएको छ । यसका लागि तलको साक्ष्य हेर्न सकिन्छ :

साक्ष्य - १

नौलीदेवीरमणकी पुरानी चाकर्नी हो । नौलीको उमेर भण्डैभण्डै सुभद्रासँग मिल्थ्यो । ८२ सालमा स्वर्गवासी माराज चन्द्रशमशेर जङ्गबहादुर राणाका करुणाले दास जीवनबाट मुक्त भएकी थिई । घरकी पुरानी चाकर्नी हुनाले देवीरमणले नौलीको मोल लिएनन्, आफूखुसी भए पनि नौलीले घर छोडिन (मैनाली, २०७३, पृ.४)।

१.३.३ 'नासो' कथामा प्रयुक्त क्षण

'नासो' कथाभित्र तत्कालीन क्षणको विचार अभिव्यक्त भएको छ । यहाँ सन्तानविना स्वर्गको ढोका नखुल्ने, छोराले पिण्डपानी दिएमात्रै मोक्ष प्राप्त हुने र समाजमा सन्तानविनाको मानिसको इज्जत नहुने तत्कालीन समाजको चिन्तन प्रकट भएको छ । यहाँ हिन्दु धर्म र पुरातनवादी रुढिजन्य परम्पराले निर्माण गरेको विचारमा दुनियाँ चलेको देखिन्छ । सन्तान नै सबैभन्दा ठूलो सम्पत्ति हुने र तिनीहरूको खुशीमा मात्रै बाबुआमाको आत्माले शान्ति पाउने 'नासो' कथाले स्पष्ट्याएको छ । उदाहरणका लागि तलको साक्ष्यलाई हेर्न सकिन्छ :

साक्ष्य - १

घरमा चञ्चलश्री भईकन पनि देवीरमणका सन्तान थिएनन् । सन्तान होस् भन्नका निमित्त हरेक उपाय गरे । चौतारो चिने, बाटो खने, पशुपतिमा महादीप बाले, गए साल हरिवंश पुराण लगाए, तैपनि सुभद्राको कोख सफल

हुन सकेन । जोरीपारीसँग ठोकाबाजी पर्दा धन, बल, बुद्धि सबै कुरामा देवीरमणको जीत हुन्थ्यो तर अपुतो भनेको सुन्नेवित्तिकै उनको अभिमान धूलो हुन्थ्यो । आत्मग्लानीले पानी हुन्थे । पुराना विचारका मानिस थिए, सन्तानविना आफ्नो वैभवलाई तुच्छ सम्झन्थे ('नासो' पृ: १) ।

'नासो' कथाले हिन्दू धर्मालम्बीका नियम अनुशासनका बारेमा देखाएको छ । यहाँ सम्पूर्ण हिन्दू सामाजिक-सांस्कृतिक पक्षहरू समाहित भएका छन् (दाहाल र खतिवडा, २०५७, पृ.११४)। यस कथाले मानव जीवनसँग जोडिएका जीवनशैली र त्यसभित्रका नीति नियमहरूलाई कलात्मक रूपमा स्पष्ट पारेको छ । हिन्दू दर्शनअनुसार जन्म र मृत्युको चक्र चलिरहन्छ । मानिसको जीवनको अन्तिम लक्ष्य मोक्ष प्राप्त गर्नु हो । यस कथाभित्र पनि देवीरमणको परिवारले सामाजिक रूपमा अपुतो आरोप सहन नसकी जीवनमा सन्तान प्राप्त गर्ने र मोक्ष प्राप्तिको बाटो खोज्दा मानवीय क्षुद्रपनले गर्दा पारिवारिक विखण्डन भएको छ । मोक्ष भनेको जिवन-मृत्युको भन्फटबाट मुक्त भई ईश्वरमा समाहित हुनु हो (दाहाल र खतिवडा, २०५७, पृ.११५) । समाजमा आफ्नो संस्कारबद्धरूपमा चलेका कुराहरूबाट मान्छे प्रभावित हुन्छ । सन्तान मातापिताका अमूल्य सम्पत्ति हुन् । विवाहित जोडीले सन्तानको अपेक्षा राख्नु प्राकृतिक कुरा हो । मान्छे प्रकृतिभन्दा भिन्न भएर बाँच्न सक्दैन किनकि समाज र प्रकृतिको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ । मान्छे आफू जस्तोसुकै कठिन परिस्थितिसमेत भोग्न तयार हुन्छ तर सामाजिक रीतिरिवाज मूल्य-मान्यता, नियमविपरीत चलनसक्ने कुरा देवीरमणको पारिवारिक निर्णयबाट पुष्टि हुन्छ ।

१.३.४ लेखकीय दृष्टि

यहाँ नेपाली समाजको परम्परागत पद्धतिको चित्रण भएको छ । पुरातन मान्यताको पक्षधर रहेको एक ब्राह्मण परिवारको परिस्थिति र दिनचर्याको चित्रणबाट मैनालीले ब्राह्मण समाजमा रहेको पुरानै मान्यताको पक्षपोषण गरेको देखिन्छ । मैनाली सामाजिकताका पक्षमा लेख्ने कथाकार भए पनि उनी सामाजलाई नैतिक सन्देशमार्फत् सच्चा बनाउन चाहन्छन् तर कुनै प्रकारको मान्यतागत परिवर्तको सोच लेखकमा रहेको पाइन्छ । अतः समाज चित्रणका हिसाबमा मैनालीको लेखन सबल रहे पनि सामाजिक मान्यतामा रहेका अष्टयाराहरूको समाधान र समाजलाई किञ्चित् पनि परिवर्तन गराउने पक्षमा लेखकीय दृष्टिचेत देखिएको छैन । यस कुराको पुष्टि तलका साक्ष्यले गर्छन् :

साक्ष्य - १

घरमा चञ्चला श्री भईकन पनि देवीरमणका सन्तान थिएनन् । सन्तान होस् भन्नका निमित्त हरएक उपाय गरे । चौतारो चिने, बाटो खने, पशुपतिमा महादीप बाले, गएसाल हरिवंश पुराण लगाए, तैपनि सुभद्राको कोख सफल हुन सकेन (ऐ., पृ.१)।

साक्ष्य - २

“यत्रो सम्पत्तिकी मालिकनी भईकनसुभद्रा नेपालमा एकछाक खाएर बसेकी छ (ऐ., पृ.१०)।

साक्ष्य - १ मा सन्तान उत्पादन हुने नहुने कुरामा नारीलाई मात्र दोष दिने दृष्टिकोण प्रष्ट देखिन्छ । देवीरमणका सन्तान नभएको कारण जैविक रूपमा खोजी नगरेर अन्धविश्वासका रूपमा सामाजिक तथा धार्मिक काम गरेका छन् तर कोख सफल नभएको भनेर सुभद्रालाई आक्षेप गरिएको छ । साक्ष्य - २ मा पुरुषले श्रीमतीलाई सम्पत्तिको मालिकनी बनाइदिएको उल्लेख छ तर उसका मानवीय चाहना तथा संवेगहरूको आँकलन पनि गरिएको छैन । यहाँश्रीसम्पत्ति भएपछि नारीलाई अरु के चाहिन्छ? भन्ने पुरुषवादी मान्यताले काम गरेको छ । यसका अलावा नारीलाई समाजले हेर्ने दृष्टिकोणमा पनि लेखकीय दृष्टि एकाकी रहेको देखिन्छ । सामाजिक परम्परा चलाउने नाममा लेखकले देवीरमणलाई दोस्रो विवाह गराउन मात्र लगाएका छैनन् । कान्छी दुलही लक्ष्मीलाई लिएर तीर्थ भएका देवीरमणले शुभद्रालाई एकवचन पनि नसोध्नु र फर्किएपछि पनि शुभद्राको कुनै वास्ता नगर्नुले गर्दा यहाँ नारीलाई हेर्ने लेखकीय दृष्टिकोण एकाकी र पुरातन रहेको प्रष्ट देख्न सकिन्छ ।

१.४ निष्कर्ष

यहाँ नेपाली समाजको तत्कालीन अवस्थाको दुरुस्त चित्र उतारिएको 'नासो' कथालाई टेनका समाजशास्त्रीय मान्यताका आधारमा अध्ययन-विश्लेषण गर्दा प्रजातिगत आधारमा हेर्दा कथाभित्र ब्राह्मण जातिको समग्र संस्कार र परम्परालाई स्पष्टसँग देखाइएको छ । अतः प्रजातिगत रूपमा नेपाली समाजको ब्राह्मणहरूमा हुने सांस्कृतिक, धार्मिक र सबै प्रकारका ब्राह्मणोचित व्यवहारहरू छन् । सांस्कृतिक हिसाबले परम्परालाई मान्ने सनातन हिन्दू संस्कृति निकटका मान्यताहरू यहाँ देखिन्छन् । सन्तानका खातिरमा दोस्रो विवाह गर्नु, स्वर्गमा रहेका पितृको खान्कीका रूपमा धरतीबाट सदवीउ छर्नु, स्त्रीहरूले पतिसेवामा लिप्त हुनुजसता संस्कारहरू यहाँ चित्रित छन् । लैङ्गिक रूपमा हेर्ने हो भने सन्तान नजन्मनुको दोषीसमेत महिलालाई ठान्ने र महिलालाई केवल जैविक रूपमा मात्रबुझे पुरुषप्रधान सोचको प्रतिबिम्ब देखिन्छ भने वर्गीय रूपमा एकसय चारवसे शासन गरेर आफ्नो वर्चस्व कायम राखेका राणाहरूको हैकमअनुसारको वर्ग विभाजन र राणा शासनले मानवीय हक अधिकारबाट शोषित गरेको तथ्य नौलीको जीवनकथाले स्पष्ट पार्छ । अतः राणाहरूको दबदबा र दमनले नेपाली जनताले भोग्नुपरेको पीडा यहाँ चित्रित छ । लेखकीय दृष्टिचेतको मूल्याङ्कन गर्दा समाज चित्रणका हिसाबमा मैनालीको लेखन सबल रहे पनि सामाजिक मान्यतामा रहेका समस्या-समाधान र समाज परिवर्तनको दिशामा लेखकीय दृष्टिचेत नगएकोहुनाले नारीलाई हेर्ने लेखकीय दृष्टिकोण एकाकी र पुरातन रहेको स्पष्ट बुझिन्छ । समग्रमा हेर्दा राणा शासनकालीन पुरातन नेपाली समाजको परम्परागत सोच र अन्धविश्वासका कारण पारिवारिक विघटन देखाइएको यस कथामा सोही अनुसारको समाजका विविध पक्षहरू समाविष्ट छन् र तत्कालीन समाजको यथास्थिति चित्रण गर्न सक्षम भएकाले सामाजिकताका दृष्टिले यो कथा सबल छ भन्ने निष्कर्ष निस्कन्छ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- आचार्य, कृष्णप्रसाद (२०६२), पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त तथा समालोचना पद्धति र नेपाली समालोचना, काठमाडौं : क्षितिज प्रकाशन ।
- क्षितिज, महेश (२०७५), व्यावहारिक समालोचनाका केही आयाम, काठमाडौं : दीक्षान्त प्रकाशन ।
- क्षेत्री, उदय (२०६४), समाजशास्त्रीय दृष्टिमा इन्द्रबहादुर राईका आख्यानको अध्ययन, **विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध(अप्रकाशित)**, काठमाडौं : त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- गौतम, कृष्ण, (२०५९), आधुनिक आलोचना : अनेक रूप, अनेक पठन, दोस्रो संस्करण, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- जैन, निर्मला (ई. १९९२), साहित्यका समाजशास्त्रीय चिन्तन, **दोस्रो संस्करण**, दिल्ली : मोर्डन टाउन ।
- त्रिपाठी, बासुदेव (२०४९), पाश्चात्य साहित्यको सैद्धान्तिक परम्परा भाग - २, तेस्रो संस्करण, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- दाहाल, पेशल, खतिवडा सोमप्रसाद, (२०५७), नेपाली समाज र संस्कृति, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स ।
- पाण्डेय, ताराकान्त (२०७३), **मार्क्सवाद**, सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- पाण्डेय, मैनेजर (ई. २००६), साहित्य मे समाजशास्त्र की भूमिका, चण्डीगढ : हरियाणा साहित्य अकादमी ।
- बोउभार, सिमोन द (२०६०), महिला (अनु. रमेश सुनुवार), काठमाडौं : प्रगति पुस्तक सदन ।
- मैनाली, गुरुप्रसाद (२०७३) नासो, एक्काइसौं संस्करण, काठमाडौं, साभा प्रकाशन ।
- शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल (२०७२), पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त, चौथो संस्करण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- श्रेष्ठ, तारालाल (२०६८), शक्ति, स्रष्टा र्वाल्टन, काठमाडौं, डिस्कोर्स पब्लिकेशन ।